

nationalisme. Vroege romans ademen een beklemmend en zeer persoonlijk gevoel van onmacht en woede. *Prometheus* (1919), haar eerste filosofische boek, was een definitieve keuze voor het individualisme. Zeker in de jaren twintig werd dit niet serieus genomen. Pas in de jaren dertig onderstreepte Menno ter Braak in *Politicus zonder partij* Van Bruggens pleidooi voor partij kiezen.

Via het werk van Van Bruggen bereikt Kalmann — overigens expliciteert zij dit niet — de politieke lading van de jaren tien en twintig. Van Bruggens morele waardering van individu en collectief maakt nog een ouderwetse indruk, maar haar uiteindelijke, persoonlijk beleefde afkeer van collectiviteit brengt haar binnen een modern politiek vertoog. De schrijfster kwalificeert de maatschappij als inherent slecht; het goede manifesteert zich slechts in protest tegen de maatschappij. Deze anti-maatschappelijkheid verbindt haar met de avant-garde literatuur van de jaren twintig. Evenals de meeste experimentele dichters wantrouwt zij de taal als een collectief verschijnsel dat (onredelijke en onzedelijke) vanzelfsprekendheden produceert.

Moderniteit is een belangrijk boek, niet omdat het de problemen in de geschiedschrijving van het interbellum oplost, maar omdat het ze benoemt. De interdisciplinaire benadering draagt hieraan bij, maar zeker ook de plaats die is ingeruimd voor studenten en beginnende onderzoekers. Hun onbevangenheid maakt dat zij methodologische of principiële tegenstellingen en problemen niet verdoezelen, maar onomwonden pleiten voor een eigen, meer of minder gelukkige, maar vaak originele, oplossing. Zulk werk brengt de wetenschap vooruit.

Ilja van den Broek

Th. Veen, e. a., ed., *Prominenten kijken achterom. Achttien rechtsgeleerden uit de Lage Landen over leven, werk en recht* (Themanummer *Pro memoria*, VI (2004) i-ii; [S. l.]: Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandse recht (OVR), Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2004, viii + 368 blz., ISBN 90 6550 840 6).

In 1879 begon de Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht — kortweg OVR — enthousiast haar werkzaamheden. Ze telde nooit meer dan een paar honderd leden. Naast een groot percentage institutionele leden — archieven en bibliotheken — werd het werk uitgevoerd door een gering aantal natuurlijke personen: in ruim een eeuw hebben juristen en mediëvisten een indrukwekkende serie rechtsbronnen in haar ‘Werken’ en ‘Verslagen en Mededeelingen’ het licht doen zien. De toenemende eisen van kritische editietechniek zijn eraan af te lezen, evenals de zich ontwikkelende smaak der rechtshistorici. Lag aanvankelijk de nadruk op het uitgeven van middeleeuwse rechtsbronnen, op den duur kwamen ook de nieuwe en zelfs nieuwste tijd aan bod, met name de jaren van de codificatie van het Nederlandse recht rond 1800.

Intussen is de smaak drastisch gewijzigd. Hoewel er nog een gigantisch terrein ter ontsluiting braak ligt, bij voorbeeld de rechtspraak, is de tijdgeest — of hoe men de klimaatverandering ook belieft te noemen — zo veranderd dat voor het uitgeven van (rechts)bronnen weinig animo meer bestaat. De serie ‘Werken’ leidt een kwijnend bestaan en de ‘Verslagen en Mededeelingen’ zijn ter ziele. Voor de laatste kwam in 1999 het tijdschrift *Pro memoria. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden* in de plaats. Ongetwijfeld een goed initiatief, dit nieuwe forum voor Nederlandse rechtshistorici naast het eerbiedwaardige, internationaal georiënteerde *Tijdschrift*

voor *rechtsgeschiedenis*. Maar toch betekent dit een verarming, vergelijkbaar met het verdwijnen van de *BMHG* in 1969.

Pro memorie wijdt haar zesde jaargang geheel aan *oral history*. Achttien juristen uit Nederland en België kijken, in gesprek met een dertigtal interviewers, terug op hun leven en werken met het recht. Het is een uiterst boeiende en gevarieerde bundel geworden. Geen wonder, want deze rechtsgeleerden komen uit alle richtingen: uit wetenschap, praktijk en politiek en ze zijn specialisten op de meest uiteenlopende gebieden: burgerlijk en staatsrecht, mensenrechten (Theo van Boven), bestuursrecht (Tijn Kortmann en Michiel Scheltema), notarieel recht (Martin-Jan van Mourik), criminologie (L. Dupont), strafrecht (Th. W. van Veen), rechtsantropologie (J. Vanderlinden) en, zo waar, op de valreep een paar rechtshistorici (J. Th. de Smidt, Nico van der Wal en Piet Pestman). De laatste categorie is trouwens te beschouwen als een voortzetting van de serie die al begonnen werd in de eerste jaargang van *Pro memorie* en waarin onder anderen R. Feenstra en R. C. van Caenegem aan het woord kwamen.

De heren die in deze bundel voor het voetlicht komen — dames zijn er niet bij — zijn van uiteenlopende leeftijd (geboren tussen 1918 en 1946), sociale achtergrond en temperament. De interviews zijn zo divers als de sprekers: sommigen zijn bescheiden of terughoudend, anderen nemen geen blad voor de mond. Civilist Schoordijk zegt, sprekend over zijn leermeester Paul Scholten in wiens verzamelde werken hij sterk het beeld van ‘God, Vaderland en Oranje’ ziet: ‘Ik heb niets tegen God, Vaderland en Oranje, maar wèl tegen die drie samen.’ Het pittigst van allen is wel Van Mourik die zijn kritiek, bij voorbeeld op de deskundigheid van kamerleden, niet onder stoelen of banken steekt. Een amusant en leerzaam gesprek.

Kortom, een zeer interessante bundel die vele kijkjes achter de schermen en in keukens geeft, consciëntieus geannoteerd en van een register voorzien: een (rechts)bron van blijvende waarde over ‘mannen van betekenis.’

A. H. Huussen jr.

Ch. Janssen, *Abgrenzung und Anpassung. Deutsche Kultur zwischen 1930 und 1945 im Spiegel der Referatenorgane Het Duitse Boek und De Weegschaal* (Dissertatie Nijmegen, Studien zur Geschichte und Kultur Nordwesteuropas VII; Münster: Waxmann, 2003, 390 blz., ISBN 3 8309 1335 4).

Het is in bepaald opzicht een verademing om deze dissertatie te lezen. Hier ligt een studie voor ons, die nu eens niet uitgaat van het moderne adagium, dat een historicus geen kritische oordelen zou mogen uitspreken over het optreden van personen in het recente verleden van interbellum en Duitse bezettingstijd.

De jonge (literatuur)historicus Janssen durft gelukkig weer te zeggen waar het op staat, als het het innemen van standpunten betreft ten aanzien van ‘goed’ en ‘fout’ in die cruciale periode in onze geschiedenis. Zijn werk sluit aan bij enkele studies in Duitsland en de VS over de houding van germanisten in deze landen ten opzichte van het nationaal-socialisme en tevens bij de dissertatie van Paul Buurman over Duitse literatuur in Nederlandse dagbladen. Deze onderzoekers waren reeds tot de ontdekking gekomen, dat de meesten van de door hen behandelde germanisten in die jaren te weinig oog hadden gehad voor de beïnvloeding door de

voor *rechtsgeschiedenis*. Maar toch betekent dit een verarming, vergelijkbaar met het verdwijnen van de *BMHG* in 1969.

Pro memorie wijdt haar zesde jaargang geheel aan *oral history*. Achttien juristen uit Nederland en België kijken, in gesprek met een dertigtal interviewers, terug op hun leven en werken met het recht. Het is een uiterst boeiende en gevarieerde bundel geworden. Geen wonder, want deze rechtsgeleerden komen uit alle richtingen: uit wetenschap, praktijk en politiek en ze zijn specialisten op de meest uiteenlopende gebieden: burgerlijk en staatsrecht, mensenrechten (Theo van Boven), bestuursrecht (Tijn Kortmann en Michiel Scheltema), notarieel recht (Martin-Jan van Mourik), criminologie (L. Dupont), strafrecht (Th. W. van Veen), rechtsantropologie (J. Vanderlinden) en, zo waar, op de valreep een paar rechtshistorici (J. Th. de Smidt, Nico van der Wal en Piet Pestman). De laatste categorie is trouwens te beschouwen als een voortzetting van de serie die al begonnen werd in de eerste jaargang van *Pro memorie* en waarin onder anderen R. Feenstra en R. C. van Caenegem aan het woord kwamen.

De heren die in deze bundel voor het voetlicht komen — dames zijn er niet bij — zijn van uiteenlopende leeftijd (geboren tussen 1918 en 1946), sociale achtergrond en temperament. De interviews zijn zo divers als de sprekers: sommigen zijn bescheiden of terughoudend, anderen nemen geen blad voor de mond. Civilist Schoordijk zegt, sprekend over zijn leermeester Paul Scholten in wiens verzamelde werken hij sterk het beeld van ‘God, Vaderland en Oranje’ ziet: ‘Ik heb niets tegen God, Vaderland en Oranje, maar wèl tegen die drie samen.’ Het pittigst van allen is wel Van Mourik die zijn kritiek, bij voorbeeld op de deskundigheid van kamerleden, niet onder stoelen of banken steekt. Een amusant en leerzaam gesprek.

Kortom, een zeer interessante bundel die vele kijkjes achter de schermen en in keukens geeft, consciëntieus geannoteerd en van een register voorzien: een (rechts)bron van blijvende waarde over ‘mannen van betekenis.’

A. H. Huussen jr.

Ch. Janssen, *Abgrenzung und Anpassung. Deutsche Kultur zwischen 1930 und 1945 im Spiegel der Referatenorgane Het Duitse Boek und De Weegschaal* (Dissertatie Nijmegen, Studien zur Geschichte und Kultur Nordwesteuropas VII; Münster: Waxmann, 2003, 390 blz., ISBN 3 8309 1335 4).

Het is in bepaald opzicht een verademing om deze dissertatie te lezen. Hier ligt een studie voor ons, die nu eens niet uitgaat van het moderne adagium, dat een historicus geen kritische oordelen zou mogen uitspreken over het optreden van personen in het recente verleden van interbellum en Duitse bezettingstijd.

De jonge (literatuur)historicus Janssen durft gelukkig weer te zeggen waar het op staat, als het het innemen van standpunten betreft ten aanzien van ‘goed’ en ‘fout’ in die cruciale periode in onze geschiedenis. Zijn werk sluit aan bij enkele studies in Duitsland en de VS over de houding van germanisten in deze landen ten opzichte van het nationaal-socialisme en tevens bij de dissertatie van Paul Buurman over Duitse literatuur in Nederlandse dagbladen. Deze onderzoekers waren reeds tot de ontdekking gekomen, dat de meesten van de door hen behandelde germanisten in die jaren te weinig oog hadden gehad voor de beïnvloeding door de